

Максим СЕМЕНЯК,
Темир БУРЖУБАЕВ
КР ЖӨБ Союзунун
буйрутмасы менен^{1,2}

2021-2023-жылдарга республикалык бюджеттин долбоорунда жергиликтүү бюджеттердин жана бюджет аралык мамилелердин перспективалары

¹ “Мыйзам долбоорлорун талкуулоодо Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин (КР ЖК) жергиликтүү жамааттардын кызыкчылыктарын эсепке алуусу” Долбоорунун алкагында даярдалды. Аталган долбоор БУУӨПтүн колдоосу менен ишке ашырылууда

² Аналитикалык баяндаманы даярдап жатканда сандык бюджеттик маалыматтардан тышкары ЖӨБ органдарынын өкүлдөрү арасында жүргүзүлгөн онлайн сурамжылоонун сапаттык маалыматтары колдонулду. Сурамжылоону ЖӨБ Союзу жүргүзгөн. Онлайн сурамжылоо ЖӨБ органдары жана жергиликтүү кеңештер менен туруктуу байланышып турчу каражаттардын жардамы менен жүргүзүлдү.

Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын (ЖӨБдүн) финансылык абалына тийгизген таасиринен алып караганда, 2021-2023-жылдарга КРнын республикалык бюджетинин долбоору жергиликтүү бюджеттер үчүн кандай келечекти даярдап жатат?

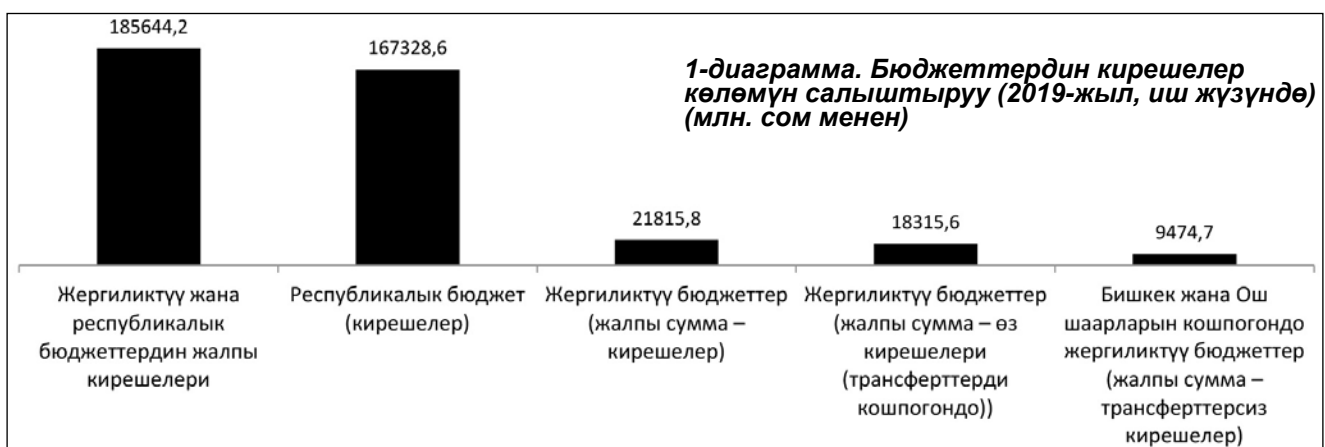
КРда жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин жалпы көлөмү (трансферттерди кошпогондо)

республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин жалпы кирешесинен болжол менен ондон бир бөлүгүн түзөт. Бишкек жана Ош шаарларынын кирешелери жергиликтүү бюджеттердин жалпы кирешелеринде эң көп салыштырма салмакка ээ. Эгерде ушул эки шаарды кошпогондо республиканын бириктирилген бюджетинде калган жергиликтүү бюджеттердин үлүшү болгону 5 пайызды гана түзөт

1-таблица. Республикалык жана жергиликтүү жамааттардын кирешелеринин жалпы көлөмү, млн. сом менен¹

	2017-ж. иш жүзүндө	2018-ж. иш жүзүндө	2019-ж. иш жүзүндө	2020-ж. бекитилген	2020-ж. такталган	2021-ж. божомол	2022-ж. божомол	2023-ж. божомол
Республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин жалпы кирешелери	164 362,7	167 490,2	185 644,2	203 721,9	172 451,2	204 385,6	213 512,2	215 778,3
Республикалык бюджет (кирешелер)	149 547,5	151 607,1	167 328,6	183 708,1	153 882,0	183 684,9	192 161,4	193 920,2
Жергиликтүү бюджеттер (жалпы сумма - кирешелер)	20 298,0	20 140,1	21 815,8	23 038,1	21 574,8	23 706,2	24 250,8	24 658,1
Жергиликтүү бюджеттер (жалпы сумма – өз кирешелери (трансферттерди кошпогондо))	14 815,2	15 883,1	18 315,6	20 013,8	18 569,2	20 700,7	21 350,8	21 858,1
Бишкек жана Ош шаарларын кошпогондо жергиликтүү бюджеттер (жалпы сумма – трансферттерсиз кирешелер)	7 418,5	8 001,2	9 474,7	9 398,3	8 719,9	9 751,3	10 057,5	10 296,7

¹ Ушул жерде жана мындан ары маалыматтын булагы катары КР Финансы министрлиги жарыялаган ачык маалыматтар колдонулду. Сайттын дарегі: <http://minfin.kg>

(1-таблицаны жана 1-диаграмманы караңыз).

Жалпысынан республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин жалпы өсүш динамикасы менен мүнөздөсө болот. Бирок, эгерде бул көрсөткүчтөрдү республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин жалпы көлөмүндө жергиликтүү бюджеттердин үлүшү менен салыштыра келсек, өсүш болбогону дароо көзгө урунат. Көп жылдардан бери жергиликтүү бюджеттердин үлүшү 10 пайыздан ашпаган деңгээлде калып келатат.

Эл аралык практикада бул көрсөткүч өлкөнүн финансылык децентралдашуу деңгээлин аныктоо үчүн колдонулат (2-диаграмманы караңыз). Ошентип, КРда финансылык децентралдашууну өнүктүрүү ниети бар болгонуна карабастан бул ишке ашпай жатат деген тыянакка келүүгө болот.

Бул бир нерсени билдирет: кирешелер жергиликтүү жана республикалык бюджеттердин ортосунда бөлүштүрүлүп жатканда өлкөнүн аймактарды өнүктүрүү жаатындагы артыкчылыктары эч эсепке алынбайт. Натыйжада ЖӨБ органдарына өз функцияларын жана мамлекет өткөрүп берген ыйгарым укуктарды сапаттуу аткаруу үчүн ресурстар жетпей калууда.

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелери

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин түзүмү

Төмөндөгү 3-диаграмма жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин жалпы (ирилештирилген) түзүмүн элестетүүгө мүмкүнчүлүк берет:

Жергиликтүү бюджеттердин жалпы кирешелеринде бюджет аралык трансферттердин үлүшүнө көңүлдү бура турган болсок, ал өтө деле жогорудай көрүнбөйт – 14 пайызды гана түзөт. Бирок эгерде республикалык бюджеттен теңдештирүүчү трансферттерди албаган Бишкек жана Ош шаарларын статистикадан чыгарып салсак, бул көрсөткүч дээрлик 25 пайызга көбөйө түшөт. Бул болсо жергиликтүү бюджеттер борбордон берилген каржылоого өтө көз каранды болгонунан кабар берет. Айрым айылдык аймактар үчүн бул көрсөткүч андан да жогору (мисалы, Баткен облусунун Баткен районундагы Кыштут ААнын кирешелеринде теңдештирүүчү гранттардын үлүшү – 65%, Нарын облусунун Кочкор районундагы Кум-Дөбө ААда – 56%, Ош облусунун Чоң-Алай районундагы Жекен-

2-диаграмма. Республикалык жана жергиликтүү бюджеттердин жалпы кирешелеринде жергиликтүү бюджеттердин үлүшүнүн динамикасынын катышы

ди ААда – 66% ж.б.)

Мындай көз карандуулуктун негизги себеби – жер-жерлерде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун киреше потенциалы төмөн (өзгөчө элеттик айыл өкмөтүндө). Бул болсо өз кирешелерин жетиштүү санда чогулта албай калууга алып келүүдө.

Ал арада жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин толтурууда олуттуу резерв муниципалдык мүлктү башкарууну жакшыртууда, маалымат топтолгон ачык-айкын (санарип) аянтчалар менен камсыздоодо жатат. Мындай аянтчада мүлк кайсы конкреттүү муниципалитетте, кандай баада ижарага берилип жатканы тууралуу маалыматтар болмок. Коомдук көзөмөл механизмдери менен кошо келгенде алар жергиликтүү бюджеттерди башкаруудан түшкөн кирешени көбөйтө алмак.

Иш жүзүндө муниципалдык мүлк бир топ эле көп санда болсо, ЖӨБ органы аларды арзыбаган

3-диаграмма. 2019-жылга жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин түзүмү (иш жүзүндө)

ТҮЗ СӨЗ:

“Финансы министрлиги жогорку контролдук сандарды белгилеп коёт, ал сандар биз берген божомолдорго караганда жогору”.

АӨ башчы, Тоң району

“Финансы министрлиги кирешелер боюнча өзүнүн планын бизге таңуулап келет”.

Мэрия, Жалал-Абад облусу

акчага колдонууга беришет (мындай кадамдарга акимдердин, күч түзүмдөрүнүн өкүлдөрүнүн басымы алдында барышат). Ошондуктан мүлктүн жана аны колдонуучулардын толук тизмесин жарыялоо жарандык секторго жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин жакшыртууга өз салымын кошууга жардам берет.

Жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин пландоо

ЖӨБ органдарынын өкүлдөрүнүн айтымында (2019-жылы да, 2020-жылы да жүргүзүлгөн сурамжылоолордун жыйынтыгы боюнча), КР Финансы министрлиги өзүнүн райондук бөлүмдөрү аркылуу ЖӨБ органдарына жиберген жергиликтүү бюджеттердин кирешелери боюнча мындайча айтканда “сунушталган” божомол сандар иш жүзүндө контролдук болуп эсептелинет жана ЖӨБ органдары аларга жетүү үчүн жоопкерчилик алууга мажбур болушууда (атүгүл сөгүш түрүндө административдик чаралар колдонулат). Сурамжылоого катышкандардын көбү бул сандарды эч жүйөсүз эле жогорулатылган – орточо 10-20 пайызга жогору деп эсептешет. Киреше базасынан бардык активдер эсепке алынган күндө деле жогору жактан “түшүрүлгөн” божомол аларды өтө эле аша баалап коёт.

ЖӨБ Союзу ЖӨБ органдарын өз кирешелерин жогорулатууга шыктандырган мындай практика көбүрөөк экономикалык жактан негизделген мамилеге өтүшү керек деп эсептейт. План жогору көрсөтүлгөн үчүн гана акча кайсы бир жактан пайда боло калбайт да. Кирешелер көбөйүшү үчүн аймактардын экономикасын өнүктүрүү зарыл.

Бюджет аралык мамилелер

Бюджет аралык мамилелер төмөнкүлөрдү камсыздоого тийиш:

- жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өзүнүн жана аларга өткөрүлүп берилген функцияларын аткарууга, жергиликтүү деңгээлде кызмат көрсөтүүгө финансылык жактан жөндөмдүү болушун;
- республикалык бюджетти даярдап жаткан

ТҮЗ СӨЗ:

“Ушул жылы биздин айылдык аймакта сатуудан алынган салык боюнча чегерүүлөр 9 226,9 миң сомду, ал эми киреше салыгы 3 489,4 миң сомду түздү. Ортодогу айырма – 5 737,5 жергиликтүү бюджетке түшпөй калды”.

АӨ башчысы, Москва району

“Жергиликтүү бюджетке киреше салыгынан түшүүлөрдүн үлүшү көбөйгөнү биздин айыл өкмөтүбүздүн бюджетине оң таасирин тийгизди. Себеби бизде сатуудан алынган салыктын булактары аз. Ал эми киреше салыгынан түшүүлөр көбөйө берет”.

АӨ башчысы, Тоң району

“ЖӨБ органдарынын шарттары бири-биринен айырмаланып турат. Мисалы, республикадагы негизги жол болуп саналган Ош-Бишкек-Ош трассасы биздин айылдык аймак аркылуу өтөт. Бизде жолдун боюнда көптөгөн кафелер жана май куюучу жайлар орун алган. Бизге сатуудан алынган салыктан көп каражат түшүп турган. Ал эми киреше салыгы райондук борборлордо жайгашкан айылдык аймактар үчүн жакшы. Эгерде мурда биз 31 пайызга дотациялык болсок, эми 40% болуп калдык”.

АӨ башчысы, Ноокен району

да жана кабыл алууда мамлекеттик органдар менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өз ара кызыкчылыктарынын эсепке алынышын;

- мамлекеттик органдардын жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын функцияларынын, ыйгарым укуктарынын так бөлүштүрүлүшүн жана бекитилип берилишин;
- бардык деңгээлдердеги бюджеттердин ачык-айкындуулугун жана отчеттуулугун.

Бюджет аралык мамилелерди орто мөөнөттүү пландоодо бул аныктоочу факторлор эсепке алынууга тийиш. Бирок 2021-2023-жылдарга республикалык бюджеттин долбооруна Түшүндүрмө каттагы “Жергиликтүү бюджеттер” деген бөлүмгө жасалган анализ мындай пландоодо системага салынбаган көрүнүш бар экенин дагы бир жолу тастыктады. Бул бөлүмдүн мазмуну жылдан жылга эле кайталанып, жергиликтүү өз алдынча башкаруунун финансылык туруктуулугун сактоого карата системалуу саясий чаралардын так сүрөттөлүшүн камтыбай келет. Жүргүзүлүп жаткан саясаттын тийгизген таасирине жок дегенде болжолдуу анализ жасалбайт.

2-таблица. Жергиликтүү бюджеттердин кирешелерине чегерүүлөрдүн пайызынын өзгөрүүсү

	2017-ж. иш жүзүндө	2018-ж. иш жүзүндө	2019-ж. иш жүзүндө	2020-ж. бекитилген	2020-ж. такталган
Киреше салыгы	50%	50%	70%	85%	100%
Сатуудан алынган салык	50%	50%	50%	25%	0%

3-таблица. Теңдештирүүчү гранттарды бөлүп берүү динамикасы, млн. сом менен

	2017-ж. иш жүзүндө	2018-ж. иш жүзүндө	2019-ж. иш жүзүндө	2020-ж. бекитилген	2021-ж. божомол	2022-ж. божомол	2023-ж. божомол
Теңдештирүүчү трансферттер (жалпы суммасы)	1 818,2	1 850,0	1 998,8	1 967,3	1 967,3	2000,0	2000,0
Өсүштүн темпи	-	2%	8%	-2%	0%	2%	0%

Эми бюджеттик параметрлердин жана саясий багыттардын бюджет аралык мамилелердин негизги компоненттерине тийгизген таасирин карайбыз.

Жалпы мамлекеттик салыктардын бөлүштүрүлүшү

Акыркы жылдары Өкмөттүн саясаты эки салыкты бөлүштүрүүдө катыштарды өзгөртүүгө багытталып келди. Ал салыктар: салык агенти төлөгөн киреше салыгы жана сатуудан алынган салык (2-таблицаны караңыз).

Биринчиден, мындай өзгөрүүлөр КР Бюджеттик кодексинин 45-беренесине карама-каршы келет. Бул беренеге ылайык, бюджет аралык мамилелердин принциптеринин бири – жалпы мамлекеттик кирешелерден чегерүүлөрдүн ченемдерин бюджеттердин деңгээлдеринин ортосунда 5 жылдан кем эмес узак мөөнөттүү негизде белгилөө. Мындай чараларды киргизүү аракети КР Экономика министрлигинин ЖӨБдүн бардык мүмкүн болгон пайдаларын жанан жоготууларын эсепке алган баштапкы экономикалык экспертизасына таянууга тийиш. Пайдалардан жана жоготуулардан ЖӨБ органдары кабардар болуп, бул маселе алар менен макулдашылышы керек эле.

Экинчиден, 2020-жылы ЖӨБ органдарынын өкүлдөрү арасында жүргүзүлгөн сурамжылоолордун жыйынтыктары кайрадан көрсөткөндөй, салык агенти кармап калган киреше салыгынын жергиликтүү бюджетке түшкөн үлүшүн пландуу түрдө жогорулатуу бардык эле жерлерде сатуудан алынган салыктын түшүүсүндөгү үлүштүн пландуу азайып кетишинен улам жергиликтүү бюджеттин жоготууларынын ордун толуктай алган эмес. Бир муниципалитеттерде кирешелер көбөйгөнү

менен, башкаларында жоготуулар байкалган. Айтталы, сурамжылоонун жыйынтыгы боюнча, соода өнүккөн жерлердеги ЖӨБдүн өкүлдөрү бул чара жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин абалына терс таасирин тийгизгенин айтышкан.

ЖӨБ Союзу бул чара бардык жергиликтүү бюджеттердин киреше базаларын ирилештирүүгө алып келген жок деп эсептейт. Дифференцияланган ыкманы колдонуу мүмкүнчүлүгүнө баа берүү зарыл. Себеби ал жергиликтүү өз алдынча башкаруулардын киреше базасындагы айырмачылыктарды эсепке алмак.

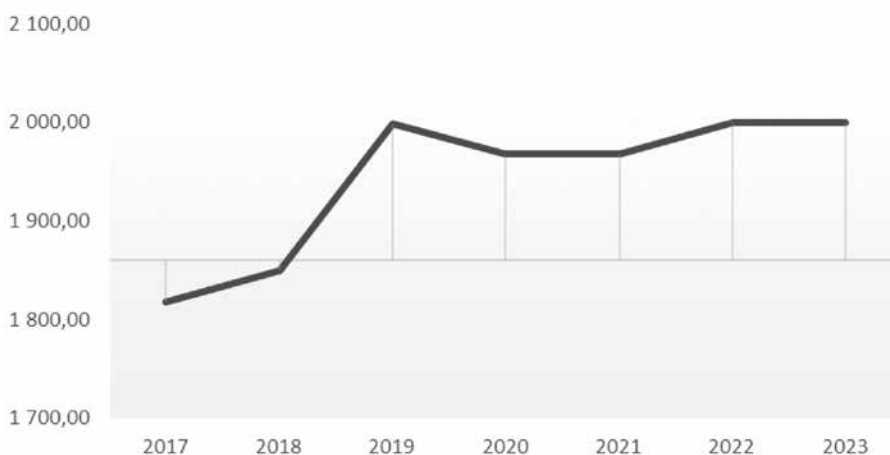
Теңдештирүүчү трансферттер

Теңдештирүүчү трансферттерди бөлүп берүү саясаты айкын болбогон бойдон калууда. Айрым аймактар үчүн эсептелинген суммалар жылдан жылга божомолдоого мүмкүн болбогондой өзгөрүп келатат. Кирешелеринин өсүш динамикасы жакшы болгон айрым айылдык аймактар көп көлөмдө теңдештирүүчү трансферттерди алып турушкан. Ал эми киреше деңгээли төмөн болгон жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында, тескерисинче, теңдештирүүчү гранттардын көлөмү кыскарган.

2021-2023-жылдарга теңдештирүүчү трансферттерди каржылоо планы муниципалитеттердин кирешелерин теңдештирүүнү азайтуу саясаты болбогонун көрсөтүүдө. Теңдештирүүчү трансферттердин жалпы көлөмү мурдагы эле деңгээлинде кала берүүдө. Ал эми 2022-2023-жылдары бир аз өсөт деп күтүлүүдө. Трансферт каражаттарын айылдык аймактар ортосунда кайра бөлүштүрүп чыгуу практикасы кеңири колдонулуп жатат (тиркемени караңыз). Дотацияда тургандардын тизмесинен эки

ЖӨБ органын чыгаруу пландууда, ал эми 8 айылдык аймак дотацияда тургандарга кошулат. Киреше потенциалын жогорулатуу саясаты ишке ашпай келатат. Атүгүл саясат дотацияда турган муниципалитеттердин санын азайтууга эмес, жер-жерлерде кызмат көрсөтүүлөрдүн минималдык стандарттарын камсыз кылууга багытталышы керек болчу.

Айрым жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына теңдештирүүчү трансферттер

4-диаграмма. Теңдештирүүчү трансферттерди бөлүп берүүнүн динамикасы

ди бөлүп берүүнүн динамикасына жасалган анализ кыска убакыт ичинде ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган аныктаган суммаларда кескин өйдө-ылдый болгон көрүнүштү көрсөттү. Бирок киреше потенциалы жана чыгаша ыйгарым укуктар мындай ылдамдык менен өзгөрө албайт. Мунун баары объективдүү жана ачык-айкын эсептөө методикасы болбогонунан, ошондой эле теңдештирүү саясатын пландоого карата системалуу мамиле жасалбаганынан кабар берет.

Мындай практика көпчүлүк жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын өкүлдөрүнүн нааразычылыгына себепкер болууда. Алар теңдештирүүчү гранттарды эсептөөнүн азыркы формуласын ачык-айкын эмес жана адилетсиз деп эсептешет.

Ошол эле маалда динамикага жасалган анализ дагы бир нерсени көрсөттү: 2021-2023-жылдарга КРнын фискалдык саясатынын негизги багыттарында (мындан ары – ФСНБ) болжолдонуп жаткан суммалар катары 2020-жылы бекитилген сандар же ошого барабар, же жакын болгон сандар алынган. Бул болсо теңдештирүүчү гранттар ага болгон муктаждыктардын негизинде эмес, калдык принциби боюнча болжолдоно турганынан кабар берет.

Максаттуу трансферттер

Республикалык бюджеттин долбоорунда максаттуу трансферттер формалдуу түрдө максаттуу трансферттерге тиешеси болбогон чыгашалар үчүн каралган. Ал эми анын курамындагы өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды каржылоого каражаттар ЖӨБгө статистикалык маалыматтарды чогултуу боюнча өткөрүлүп берилген функцияларга карата гана бөлүнгөн. Божомолдорго караганда (максаттуу трансферттердин көлөмүнүн азайышы) өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды ишке ашыруу үчүн ЖӨБдү камсыздоо максатында кошумча каражаттар келечекте да бөлүнбөчүдөй.

Республикалык бюджет жөнүндө мыйзам долбоору менен каралган 2021-жылга максаттуу трансферттердин жалпы суммасынан (1 038,2 млн. сом) айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды ЖӨБ органдарына өткөрүлүп берилишин каржылоо 532,2 млн. сомду түзөт. Мында 2020-жылга бекитилген бюджетке карата 18,8 млн. сомго азайганын билдирет. Бул бюджеттик параметр бюджетте бир сап менен бөлүнгөн. Ошондуктан бул сумма кайсы ыйгарым укуктарга бөлүнгөнүн, эмне үчүн учурдагы жылдын планына салыштырмалуу 18,8 млн. сомго төмөн болгонун анализдөө кыйын болууда. КР Финансы министрлигине бюджеттик документтерде ушул параметрди кененирээк баяндап жазууну сунуштайбыз.

Өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктарды каржылоого максаттуу трансферттерди бөлүп берүү маселеси бир топ жылдардан бери курч турат. Ошону менен катар жергиликтүү маанидеги маселелердин тизмеги эч көзөмөлсүз кеңейип келатат. Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына тийиштүү компенсация

бирелбестен, улам жаңы ыйгарым укуктар эч каржылоосуз өткөрүлүп берилүүдө. Бул “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү тартиби жөнүндө” КР Мыйзамынын талаптарына карама-каршы гана келбестен, ошону менен кошо КР Конституциясынын жоболорун да бузууда. Баш мыйзамда ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү финансы ресурстары менен коштоло турганы көрсөтүлгөн. Мындан тышкары ЖӨБ органдарына мамлекеттик ыйгарым укуктар формалдуу эмес түрдө, “жашыруун” өткөрүлүп берилген көрүнүштөр да бар.

Аскердик каттоого тургузуу, салыктарды жыйноо, каттоого тургузуу жана чыгаруу, каттоо функциялары, социалдык кызмат көрсөтүүлөргө жана жөлөкпулдарга муктаждыкты аныктоо өңдүү бир катар өткөрүлүп берилген ыйгарым укуктар ЖӨБ органдарынын каражаттарынын эсебинен жүзөгө ашырылат. ЖӨБ органдары ушундай ыйгарым укуктарга бөлүнүп жаткан каражатты жана муниципалдык кызматчылардын күчүн жергиликтүү маанидеги маселелерди чечүүгө багыттай алышмак.

Дем берүүчү (үлүштүк) гранттар

Дем берүүчү (үлүштүк) гранттар жергиликтүү бюджеттердин кирешелеринин курамында болжолдонбойт. Себеби конкурстун негизинде бөлүнөт жана аларды бир жылга да, үч жылга да божомолдоо мүмкүн эмес. Бирок бул негизги көйгөй эмес. ЖӨБ органдарынын көпчүлүк өкүлдөрү дем берүүчү (үлүштүк) гранттар адилетсиз бөлүштүрүлүп жатат деген пикирде. Мындай пикирге бир нече себеп жем таштоодо.

Республикалык жана облустук маанидеги шаарлар үчүн квоталарды колдонуу айылдык аймактардын дем берүүчү (үлүштүк) грантты алуу шансын чектеп жатат (квотаны ыйгарым укуктуу мамлекеттик орган (КР Финансы министрлиги) аныктайт).

КР Финансы министрлигинин мындайча айтканда “кара тизмелери” мына ушундай пикирдин калыптанышына таасирин тийгизүүдө. Дем берүүчү (үлүштүк) гранттардын долбоорлорун кошо каржылоо же ишке ашыруу боюнча милдеттенмелерин кандайдыр бир объективдүү же субъективдүү себептерден улам өз убагында аткара албай калган ЖӨБ органдарын Финансы министрлиги “кара тизмеге” киргизет. Мындай тизмеге кирген ЖӨБ органдары дем берүүчү (үлүштүк) гранттарды алуу боюнча конкурстарга катыша албай калышат. Балким милдеттенмелердин сакталбай калышы кыйыр түрдө бир нерсеге байланыштуу болууда: дем берүүчү гранттар боюнча долбоорлорду ишке ашырууга өтө аз убакыт бөлүнөт.

Дем берүүчү гранттарды жергиликтүү бюджеттен кошо каржылоонун үлүшүнүн көбөйүшү дотациядагы ЖӨБ органдарынын бул грантка жетүүсүн мүмкүн кылбай жатат. Үлүш 2015-жылы көбөйтүлгөн. КР Өкмөтү 2015-жылдын 21-апрелиндеги №230 Токтому менен Үлүштүк (дем берүүчү) гранттардын эсебинен долбоор-

лорду тандап алуу жана каржылоо тууралуу Жобого өзгөртүүлөрдү киргизген. Бул өзгөртүүлөр кирешелик камсыздалуу деңгээли 50дөн 100 пайызга чейин болгон ЖӨБО үчүн (аз камсыздалган ЖӨБ) катышуу үлүшүнүн пайызын өзгөрткөн – салым 10 пайыздан 15 пайызга чейин болгон. Ошону менен катар салым акчалай түрүндө болушу керек. Ал эми 2012-жылы ушундай эле кырдаалда салым 50 пайыз материалдык жана эмгек ресурстарынан түзүлө алмак. Ошентип, ЖӨБдүн бул категориясы үчүн акча босогосу иш жүзүндө 5 пайызга да эмес, 10 пайызга көбөйгөн. Кирешелик камсыздалуу деңгээли 50 пайыздан төмөн болгон ЖӨБ үчүн салым 10 пайыздан 7 пайызга чейин төмөндөтүлгөн. Бирок үлүштүн жарымын материалдар жана эмгек ресурстары менен компенсациялоо мүмкүнчүлүгүнүн жокко чыгарылышы иш жүзүндө алар үчүн акчалай салымды 2 пайызга көтөргөн.

Бюджет аралык мамилелердин реформасы

Бюджет аралык мамилелердин реформасы өтө жай ишке ашырылып жатат. Реформа жүргүзүү тууралуу чечим өкмөттүн акыркы жылдары кабыл алган чечимдеринин ичинен эң маанилүүлөрүнүн бири (мисалы, 2016-2019-жылдар мезгилинде КРда бюджет аралык мамилелерди өнүктүрүү концепциясын кабыл алуу). Финансылык децентралдаштыруу шарттарында түрдүү деңгээлдердеги бюджеттердин финансылык өз ара мамилелерин принципалдуу өзгөртүүгө, бюджеттик тартипти жогорулатууга, финансылык ресурстарды бөлүштүрүүдө ачык-айкындуулукту жана туруктуулукту көбөйтүүгө багытталган негизги милдеттери же аткарылбай жатат, же өтө кечигүү менен ишке ашырылууда. Концепцияда айтылган максаттардын көбүнүн күчүндө болгон мөөнөтү бүттү. Ошондуктан алар жаңы программалык документтерге киргизилиши керек, себеби алар боюнча прогресске жетүү мүмкүн болгон жок.

Бюджет аралык мамилелерди өнүктүрүүнүн жаңы программасын кабыл алып жатканда финансылык өз ара мамилелерди саясий мамилелер менен толуктоо зарыл. Бул үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын же алардын кызыкчылыктарын коргогон уюмдардын (КР ЖӨБ Союзу) ортосунда туруктуу бюджеттик диалогду уюштуруу зарыл. Жаңы программа мурдагы Концепциянын тагдырын кайталабашы үчүн өзгөчө саясий колдоо зарыл, ошондой эле анын багыттарынын ишке ашырылышына көзөмөлдү КР Жогорку Кеңеши жүргүзүүгө тийиш.

2021-2025-жылдар мезгилине Кыргыз Республикасында Бюджет аралык мамилелерди өнүктүрүүнүн жаңы программасынын долбоору талкуу процессинде турат. Документтин долбоору иштелип чыгып, КР Финансы министрлигинин комментарийлерин жана толуктоолорун күтүүдө.

Аймактарды өнүктүрүү

Жергиликтүү бюджеттердин көбүндө капиталдык салымдарга каражаттын жоктугу дайыма болгон жана олуттуу көйгөй бойдон кала берүүдө. Жергиликтүү бюджеттен капиталдык салымдар айылдык аймактардын басымдуу бөлүгүндө калдык принциби боюнча пландалып келет. Себеби каржылоодо артыкчылык мындайча айтканда “корголгон” беренелерге берилип калат (кызматкерлердин айлык акысы, социалдык камсыздандырууга чегерүүлөр, коммуналдык чыгашалар). Ушундан улам дотацияда турган, бюджеттик түшүүлөрдүн тартыштыгын сезген ЖӨБ органдары үчүн өнүктүрүүгө каражат – бул төлөй албаган ашкере байлык.

Мындай кырдаалда донорлордун каражаттарына (алар туруктуу эмес жана дайыма эле туура пландала бербейт), республикалык бюджеттен капиталдык салымдарга (башаламан жана күтүлбөгөндөй пландалат), дем берүүчү (үлүштүк) гранттарга (конкурстун негизинде берилет жана кошо каржылоо босогосу өтө жогору) жана аймактарды өнүктүрүү фондоруна (дайыма эле жеткиликтүү боло бербейт жана көбүнчө социалдык инфраструктура объекттерине багытталган) гана үмүт артууга туура келет.

Республикалык бюджеттен капиталдык салымдар

“Капиталдык салымдар” бөлүмү республикалык бюджеттен каржыланган бюджеттик инвестицияларды аймактарга бөлүштүрүүдө кандайдыр бир бааны камтыбайт. Инвестициялык долбоорлор өлкөнүн өнүгүү артыкчылыктарына канчалык шайкеш келгенине эч кандай анализ жасалбайт. Артыкчылыктуу программаларга жана долбоорлорго пландалып жаткан тышкы зайымдар экономикалык өсүшкө жана жакырчылыкты кыскартууга кантип көмөктөшө турганына эч кандай түшүндүрмө да жок. Министрликтердин жана ведомстволордун капиталдык салымдар объекттеринин, капиталдык чыгашаларынын тизмеси боюнча бюджеттин инвестициялык чыгашаларын пландоо жана аткаруу бөлүгүндө, ошондой эле дем берүүчү (үлүштүк) гранттардын линиясы боюнча да коомдо сын-пикир дайыма жаңырып келет. Бул сындар ачык-айкындуулуктун жоктугуна, мамлекеттик келишимдерди алуу үчүн курулуш компанияларын коррупциялык жол менен сүрөөгө байланыштуу айтылат.

ЖӨБ Союзу бир нече жолу КР Өкмөтүнүн жана КР Жогорку Кеңешинин көңүлүн республикалык бюджеттен капиталдык салымдарды пландоо принцибине бурганга аракет кылган. Союз бул принциптер эскирип, КР Бюджеттик кодексинде камтылган карама-каршылыктарга негизделген белгилеп келатат. КР Бюджеттик кодексинде (КР БК) бул багытта бир нече талаптар бар: КРда мамлекеттик финансыны башкаруу стратегиялык (КР БК 82-берене), орто мөөнөттүү (КР БК 82-89-беренелери) жана программалык (КР БК 84-85-беренелер) ыкмаларга

негизделүүгө тийиш. Бирок буга карабастан ошол эле КР БКда капиталдык салымдарды “жалпы көлөм” катары пландоо тууралуу логикага сыйбаган жобо да бар (б.а., үч жылдык божомолсуз, ресурстарды тармактык программалык бөлүштүрүүсүз бир сап менен) (КР БК 29-бер.). Бул карама-каршылык капиталдык салымдарды ички булактардан пландоодо башаламандыкка жана калыс эмес мамилеге (айрым кызмат адамдарынын кызыкчылыктарын сүрөөгө), салымдарды бөлүштүрүү ачык-айкын болбогонуна (аймактык жана тармактык анализдин жоктугуна) алып келип, ЖӨБ органдарына өзүнүн социалдык-экономикалык өнүктүрүү программаларында бюджеттик инвестициялардын бул түрүн эсепке алууга мүмкүнчүлүк бербей жатат.

Сурамжылоого катышкан ЖӨБ органдарынын өкүлдөрү капиталдык салымдарды пландоонун азыркы тартиби ачык-айкын болбогонун жана заман талабына жараша социалдык-экономикалык, финансылык пландоонун талаптарына шайкеш келбегенин бир добуштан айтышты. Азыркы тартип “бир мүнөттө”, эч ойлонбостон, макулдашпастан чечим кабыл алууга түртүп жатат. Мунун айынан:

- ЖӨБ органдарынын өкүлдөрүндө алардын аймактарында республикалык бюджеттин эсебинен объекттердин курулушу боюнча кабыл алынып жаткан чечимдер тууралуу маалыматка ээ эмес;
- каражаттар жана объекттер адилетсиз бөлүштүрүлгөн факттар орун алууда (КР ЖКнын таасирдүү депутаттары же Өкмөт мүчөлөрү “өз” аймактарынын пайдасына каражаттарды кайра бөлүштүрүп чыгууга көмөктөшүүдө);
- узак жылдар бою курулуучу объекттер топтоло берип, жергиликтүү жамааттардын жаңы объекттерге болгон көптөгөн реалдуу муктаждыктары канааттандырылбай калууда.

Аймактарды өнүктүрүү фонддору

КР Бюджеттик кодексине ылайык, аймактарды өнүктүрүү фонддору жергиликтүү маанидеги инфратүзүмдү өнүктүрүүнү жана күтүүнү каржылоо жана аймактарды социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн программаларына ылайык максаттуу арналыштагы иш-чараларды ишке ашыруу үчүн багытталат.

Аймактарды өнүктүрүү фонддоруна каражаттардын түшүү динамикасы туруктуу өсүштү көрсөтүүдө. Бирок алар тоо-кен казуучу тармактарда иш алып барган ишканалар берген каражаттан түзүлөрүн, ал эми алардын иштөө мөөнөтү пайдалуу кендер запасы менен чектелгенин унутпаш керек. Мындан улам аймактарды өнүктүрүү фонддорун толуктап турган ресурстар да чексиз эмес, алар бир күнү түгөнөт. Ошондуктан фонддордун каражаттары узак мөөнөттүү мезгилге экономикалык пайда табууну эсепке алуу менен чыгымдалышы керек. Чындыгында аймактарды өнүктүрүү фонддорунун чыгашалар түзүмү бир өңчөй эмес, мында социалдык

жана спорттук багыттагы объекттерди каржылоого артыкчылык берилип, экономикалык жана экологиялык маселелер көз жаздымында кала берүүдө. Райондун деңгээлиндеги аймактарды өнүктүрүү фонддорунун чыгашаларында эң чоң салыштырма салмак айыл чарба техникасын сатып алууга (дээрлик 24%); социалдык объекттердин капиталдык ремонтуну жана курулушуну (дээрлик 39%) туура келет. Ошону менен катар аймактардын инвестициялык жагымдуулугун көбөйтө алган, же экономиканы өнүктүрүү үчүн жагымдуу чөйрөнү түзө алган чыгашалар өтө аз. Болочок муундардын бакубат турмушу үчүн пайдубал болуп берчү жер казынасынын запасы азыр эле “желип” калууда.

2021-2023-жылдарга республикалык бюджеттин долбооруна карата ЖӨБ Союзунун сунуштары

2021-2023-жылдарга республикалык бюджеттин долбоорун коомдук угууларда талкуулоо маалында түшкөн сунуштарды эсепке алуу зарыл

Кыргыз Республикасынын Бюджеттик кодексинин 24-главасына ылайык, КР Өкмөтү бюджеттик процесстин жана бюджеттин ачык-айкындуулугун камсыз кылуу боюнча иш-чаралардын топтомун ишке ашырууга, анын ичинде коомдук бюджеттик угууларды өткөрүүгө тийиш. Бирок бюджет долбоорун киргизип жатканда КР Өкмөтү өткөрүлгөн коомдук угуулар, коомдук угууларда көтөрүлгөн маселелер, жарандык коомдун өкүлдөрүнөн түшкөн, анын ичинде ЖӨБ Союзу өлкөнүн муниципалитеттеринин атынан берген сунуштарына жана эскертүүлөрүнө реакция жасоо боюнча КР Өкмөтүнүн пландары тууралуу маалымат берген жок.

Мындан тышкары өткөн жылдардын бюджеттерин кароо маалында коомдук парламенттик угуулардын жүрүшүндө алынган комментарийлерди кароонун жыйынтыктары тууралуу да маалымат бериле элек.

Мунун баары бюджеттик саясатты жакшыртуу жана мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн сапатын жогорулатуу боюнча жарандык сектордун сунуштарын кароого карата КР Өкмөтүнүн формалдуу мамилесинен кабар берет.

2020-жылы бюджеттик диалог процесси 2021-2023-жылдарга КР ЖК Бюджеттик резолюциясынын долбоорун талкуулоодон башталды. Талкуунун натыйжасында Бюджеттик резолюцияга кошуу үчүн бюджет аралык мамилелерди реформалоо жаатында бир катар прогрессивдүү сунуштар КР Өкмөтүнө берилди. Алар төмөнкүдөй маанилүү маселелерге тиешелүү болду:

- Кыргыз Республикасынын Жогорку Кеңешинин 2019-жылдын 17-октябрындагы №3296-VI токтомуна ылайык мамлекеттик органдар менен жергиликтүү өз алдын

ча башкаруу органдарынын функцияларын жана ыйгарым укуктарын так бөлүштүрүү, республикалык бюджет менен жергиликтүү бюджеттер ортосунда чыгаша милдеттенмелерин, анын ичинде саламаттык сактоо, билим берүү чөйрөлөрүндө, ошондой эле өзгөчө кырдаал жана өзгөчө абал киргизилген шарттарда милдеттенмелерин так аныктоо;

- муниципалдык менчикте турган, бирок мамлекеттик органдар колдонгон объекттерди мамлекеттин менчигине өткөрүү;
- капиталдык салымдар беренеси боюнча социалдык объекттерди тандап алуунун критерийлерин кайра карап чыгуу, өзгөчө жергиликтүү калктын демографиялык өнүгүүсүн, жеринде мектеп билим берүү тармактарын оптималдаштыруу мүмкүнчүлүктөрүн эсепке алып, маселелерди чечүүнүн альтернативалык чараларын көрүү менен мектептердин курулушуна байланышкан критерийлерди кайра карап чыгуу;
- жергиликтүү бюджеттердин чыгашаларын каржылоону минималдык мамлекеттик социалдык стандарттарга ылайык камсыздоо үчүн теңдештирүүчү трансферттерди эсептөө методикасын жана формуласын кайра карап чыгуу. Бул болсо бир нече максатта жасалат: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын компетенциясына караган маселелерди чечүү үчүн алардын финансылык мүмкүнчүлүктөрүн теңдештирүү, бул маалыматтарды автоматташтыруу жана жеткиликтүүлүгүн камсыздоо жолу менен трансферттерди эсептөөнүн ачык-айкындуулугун жана ачыктыгын жогорулатуу;
- ар бир жергиликтүү өз алдынча башкаруу органына теңдештирүүчү трансферттердин болжолдуу көлөмүн өз алдынча эсептеп чыгууга жардам берген онлайн моделди киргизүү;
- бир эле маалда санариптештирүүнү киргизип, коомдук кызматтарды көрсөтүүдө маалыматтык технологияларды кеңири колдонуу менен жергиликтүү өз алдынча башкаруунун чыгашаларын кыскартуу маселесин карап чыгуу;
- Кыргыз Республикасынын Бюджеттик кодексинин 29-беренесине өзгөртүүлөрдү киргизүү. Ал өзгөртүүлөр капиталдык салымдар формасында ички бюджеттик инвестицияларды программалык негизде бюджеттөөнүн принциптерине жана маалыматтын ачык-айкындуулугуна ылайык пландоону камсыздайт. Муну менен жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өздөрүнүн Экономикалык-социалдык өнүктүрүү программаларын, жергиликтүү бюджеттердин пландарын жана божомолдорун жүйөлүү даярдай алышат.

КР ЖКнын бул сунуштарынын баары эле бюджеттин долбоорун түзүп жатканда эсепке алына

берген эмес. Ошондой эле ЖӨБ Союзунун өткөн жылдын республикалык бюджетинин долбооруна жана 2021-2023-жылдарга ФСНБ долбооруна сунуштары да эске алынбай калган. Жылдан жылга кайталанып берилип жаткан сунуштарга реакциянын жоктугу ыйгарым укуктуу мамлекеттик органдардын инерттүүлүгүнөн, же кырдаалды өзгөртүүгө болгон каалоонун жоктугунан кабар берет.

Жергиликтүү бюджеттердин абалын жакшыртуу үчүн зарыл болгон чаралар

Жогоруда айтылган көйгөйлөрдү бир топтомдо карап чыгып, бир тыянак чыгарууга болот: бүгүнкү күндө жергиликтүү бюджеттердин жана бюджет аралык мамилелердин өнүгүүсүндө бир катар олуттуу практикалык чектөөлөр бар. Алар:

- көпчүлүк ЖӨБ органдарынын киреше потенциалы төмөн (чабал же толук эсепке алынбаган киреше базасы, салык төлөөчүлөрдүн кирешелери төмөн);
- республикалык бюджеттин каражаттары тартыш, бул болсо теңдештирүүнү камсыздоого терс таасирин тийгизип, ЖӨБдүн функциялары жана ыйгарым укуктары каржыланбай калууда;
- ченемдик база ойдогудай бекем жана ийкемдүү эмес (нормативдерде (мисалы, жалпы мамлекеттик кирешелерди бөлүштүрүүдө) дифференциялык ыкма колдонулбайт); муниципалдык кызмат көрсөтүүлөрдүн стандарттары жок; бюджетти пландоо жана аткаруу боюнча нускама материалдар өркүндөтүлүүгө тийиш; фрагменттик функционалдык анализ жана жумуш процесстерине анализ жок ж.б.;
- жергиликтүү бюджеттерди пландоого жана аткарууга тартылган адам ресурстарынын потенциалы төмөн.

Идеалында өнүккөн жергиликтүү бюджет:

- бардык жергиликтүү маанидеги маселелерди пландуу чечүү үчүн, өзүнүн жана өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктарды аткаруу үчүн жетиштүү болгон көлөмдө кирешеси болууга тийиш; ошону менен катар каражаттардын олуттуу үлүшү жергиликтүү жамааттарды өнүктүрүүгө багытталууга тийиш (муниципалдык жана мамлекеттик кызмат көрсөтүүлөрдүн жогорку стандарттарынын сакталышына, жаңы жумушчу орундардын түзүлүшүнө көмөкчү болгон социалдык жана инженердик инфраструктурага инвестициялар салынышы керек);
- улуттук деңгээлде өнүктүрүү факторлорун күчөтүп, өлкө ичинде экономикалык интеграцияны бекемдеп, аймактар ортосундагы долбоорлорду ишке ашыруу үчүн программалык субсидиялар берилүүгө тийиш;
- заман талабына жооп берген технологияларды, түшүнүктүү нускамаларды жана нормаларды колдонуу менен квалификациялуу жетекчи жана финансы менеджерлер эффективдүү түрдө башкарышы керек.

Кырдаалды жакшыртуу боюнча сунуштар

Жогоруда сүрөттөлгөн чектөөлөрдүн таасирин азайтуу үчүн жергиликтүү өз алдынча башкаруунун (бюджеттик чөйрөдө) жана бюджет аралык мамилелердин реформасы этап-этабы менен ишке ашууга тийиш. Ал өзүнө төмөнкүдөй негизги багыттарды камтый алмак:

Андан аркы финансылык децентралдаштыруу: жергиликтүү өз алдынча башкаруунун каржыланбаган функцияларын каржылоонун эсебинен мамлекеттик бюджетте жергиликтүү бюджеттердин үлүшүн жогорулатуу, ошол эле маалда аларды инвентаризациялоо; республикалык бюджеттин жана жергиликтүү бюджеттердин өзүнчө жана чогуу чыгаша милдеттенмелерин, анын ичинде саламаттык сактоо, билим берүү чөйрөлөрүндө, ошондой эле өзгөчө кырдаал жана өзгөчө абал киргизилген шарттарда милдеттенмелерин так аныктоо;

Жергиликтүү жамааттар менен республикалык деңгээлде мамлекеттик башкаруу органдарынын ортосунда бюджеттик диалог түзүлүүгө тийиш: мамлекеттик органдар менен ЖӨБ органдарынын алкактарын белгилеп, кызыкчылыктарын макулдашуу процессин киргизүү зарыл; республикалык жана жергиликтүү бюджеттерди пландоо жана аткаруу маселелери боюнча, бюджет аралык мамилелер боюнча КР Финансы министрлиги менен ЖӨБ органдары ортосунда өкмөттүк деңгээлде талкуулоо механизмдин киргизүү зарыл. Буга байланыштуу мыйзамдарга киргизилчү өзгөртүүлөрдүн пакетин макулдашуу жана кабыл алуу процессин тездетүү керек. ЖӨБ Союзу иштеп чыккан өзгөртүүлөр пакетинде жергиликтүү өз алдынча башкаруу менен бийликтин борбордук органдары ортосунда бюджет аралык мамилелер маселелери боюнча кызыкчылыктарды макулдашуу процесси каралган;

Киреше потенциалын бекемдөө: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарын киреше потенциалын жана киреше деңгээлин жогорулатууга, чыгымдарын азайтууга шыктандырган чараларды киргизүү зарыл. Мисалы: муниципалдык мүлктү дагы да сапаттуу башкаруу, муну инвентаризация жүргүзбөстөн жасоо кыйын болот, финансылык менеджменттин сапатын жогорулатуу, социалдык-экономикалык көрсөткүчтөрдүн негизинде жергиликтүү бюджеттердин кирешелерин божомолдоо сапатын көтөрүү. Мындан тышкары, муниципалдык менчиктеги объекттер жана муниципалдык жер менен бүтүм түзүү үчүн (ижарага берүү, сатуу) электрондук соода аянтчасын түзүү боюнча иштерди тездетүү, муниципалдык менчикте турган, бирок мамлекеттик органдар колдонгон объекттерди мамлекеттин менчигине өткөрүп берүү.

Жөнгө салынган жалпы мамлекеттик салыктар: Жалпы мамлекеттик кирешелерди бөлүштүрүүнү өзгөртүү (киреше салыгынан чегерүүлөрдүн нормативдерин көбөйтүү, сатуудан алынган салыктардан чегерүүлөрдүн нормативдерин азайтуу) салыктык

киреше түзүмү ар башкача болгон ЖӨБдүн кирешелерине кандай реалдуу таасир тийгизерине баалоо жасаш керек. Дифференцияланган ыкманы колдонуу мүмкүнчүлүгүн карап чыгуу зарыл;

Ачык-айкын жана эффективдүү бюджет аралык трансферттер: бюджет аралык трансферттерди эсептөөнүн методикасын жакшыртуу жана анын ачык-айкындуулугун жогорулатуу зарыл. Бул үчүн:

- а) теңдештирүүчү трансферттердин формуласын жөнөкөйлөштүрүп, алардын адилет бөлүштүрүлүшүн камсыз кылып, ачык-айкындуулугун жогорулатуу, болжолдой алуу мүмкүнчүлүгүн жогорулатуу;
- б) республикалык деңгээлден ыйгарым укуктарды жана функцияларды өткөрүп бергенде аларды толук жана эффективдүү аткаруу үчүн финансылык каржылоону жана зарыл болгон ченемдик базаны камсыз кылуу зарыл. Ошону менен катар максаттуу трансферттин көлөмү жергиликтүү өз алдынча башкаруу органынын киреше потенциалын эсептөөгө кошулбашы керек; өткөрүлүп берилген мамлекеттик ыйгарым укуктардын, анын ичинде өзгөчө кырдаал жана өзгөчө абал маалында өткөрүлүп берилген, ошондой эле саламаттык сактоо, билим берүү жана социалдык өнүктүрүү чөйрөлөрүндө берилген ыйгарым укуктардын баасын аныктоо методикасын өркүндөтүү зарыл;
- в) максаттуу трансферттердин мыйзамдардын талаптарына шайкеш келишин камсыз кылуу; Финансы министрлиги айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды каржылоого бөлүнгөн максаттуу трансферттердин жалпы суммасын тагыраак анализдеген документти чыгарышы керек. Анда анализдин жыйынтыгында бул суммалардын азайганы эмес, көбөйгөнү көрсөтүлүшү керек.

Өнүктүрүү бюджетти:

Дем берүүчү (үлүштүк) гранттарды бөлүп берүү саясатын кайра карап чыгуу абзел. Мунун ичинде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун кирешелик камсыздалуу деңгээлине жараша кошо каржылоонун үлүшүнө прогрессивдүү босогону киргизүү зарыл. Дем берүүчү (үлүштүк) гранттардын эсебинен ишке ашырылган долбоорлорду ишке ашыруу үчүн убактылуу чектөөлөрдү кайра карап чыгуу; орто мөөнөттүү келечекте дем берүүчү (үлүштүк) гранттарды жергиликтүү өнүктүрүү бюджеттерине алмаштыруу зарыл. Буга кошумча бюджет аралык мамилелерде өнүктүрүү компоненттерин каржылоонун көлөмүн бара-бара көбөйтүү зарыл;

Республикалык бюджеттен капиталдык салымдарды башкаруунун жаңы принциптерин киргизүү зарыл: реформа ички капиталдык салымдарды пландоонун жана ишке ашыруунун түшүнүктүү жана ачык эрежелерине өтүүнү камтышы керек. Бул үчүн республикалык бюджеттен ички капиталдык салымдардын эсебинен каржыланган курулуш жана реконструкция объекттер тизмесин бекитүүнүн азыркыдай ачык эмес, болжолдоого мүмкүн болбо-

гон механизми өзгөрүүгө тийиш. КР Бюджеттик кодексине өзгөртүүлөрдү киргизүү үчүн КР ЖК депутаттары жана КР Өкмөтү демилге көтөрүп чыгуусу абзел. Бул өзгөртүүлөр капиталдык салымдарды программалык негизде бюджеттөөнүн принциптерине жана маалыматтын ачык-айкындуулугуна ылайык пландоону камсыздайт. Бул ишке ашып калса, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдары өздөрүнүн Экономикалык-социалдык өнүктүрүү программаларын, жергиликтүү бюджеттердин пландарын жана божомолдорун жүйөлүү түрдө даярдай алышат.

Аймактарды өнүктүрүү фонддорун активдүү жана максатка ылайык колдонуу зарыл (бул иштер болочок муундун бакубатчылы үчүн пайдубал түптөөгө багытталышы керек).

Жер-жерлерде башкаруунун кесипкөйлүгү жана маданияты: жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарында финансылык тартипти бекемдөөнүн жана финансылык менеджментти күчөтүүнүн механизмдерин киргизүү зарыл. Муниципалдык кызматчылардын квалификациясын жогорулатыш керек;

Кыргыз Республикасында бюджет аралык мамилелерди өнүктүрүү программасы: 2021-2025-жылдар мезгилине Кыргыз Республикасында бюджет аралык мамилелерди өнүктүрүүнүн жаңы программасын талкуулоо жана кабыл алуу процессин тездетүү зарыл.

Колдонулган материалдар жана маалымат булактары:

- 2010-жылдын 27-июнундагы Кыргыз Республикасынын Конституциясы.
- 2016-жылдын 16-майындагы №60 “КР Бюджеттик кодексин колдонууга киргизүү жөнүндө” КР Мыйзамы менен бекитилген КР Бюджеттик кодекси;
- 2013-жылдын 9-июлундагы №127 “Жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарына айрым мамлекеттик ыйгарым укуктарды өткөрүп берүү тартиби жөнүндө” КР Мыйзамы;
- КР Жогорку Кеңешинин 2020-жылдын 10-июнундагы № 3822-VI токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасынын 2021-жылга Бюджеттик резолюциясы жана 2022-2023-жылдарга болжолу;
- КР Өкмөтүнүн 2018-жылдын 31-октябрындагы №513 токтому менен бекитилген КРда Жергиликтүү өз алдынча башкарууну өнүктүрүү программасы;
- КР Өкмөтүнүн 2016-жылдын 10-мартындагы №116 токтому менен бекитилген 2016-2019-жылдардын мезгилине Кыргыз Республикасында бюджеттер аралык мамилелерди өнүктүрүү концепциясы;
- 2020-2025-жылдардын мезгилине КРда бюджет аралык мамилелерди өнүктүрүү программасынын долбоору;
- КР Өкмөтүнүн 2020-жылдын 14-сентябрындагы №483 токтому менен бекитилген 2021-2023-жылдарга КРнын фискалдык саясатынын негизги багыттары;
- КР Финансы министрлигинин ачык булактарынан (<http://minfin.kg>) жана “Ачык бюджет” порталынан (<https://budget.okmot.kg>) ар кайсы жылдар үчүн республикалык бюджет жана жергиликтүү бюджеттер тууралуу маалыматтары.

Өнүктүрүү саясат институту көп жылдардан бери КР ЖӨБ органдарына калк менен, анын ичинде балдарды жана жаштарды кошкондо айрым максаттуу топтор менен ишти өркүндөтүүгө жардам берип келатат. “Балдарга жана жаштарга ыңгайлуу муниципалитеттер” Долбоорунун¹ алкагында ӨСИ Кыргызстандын 32 шаардык жана элеттик муниципалитеттеринде “Балдарга жана жаштарга ыңгайлуу Кыргызстан” демилгесин адаптациялап, киргизүүгө көмөк көрсөттү. Натыйжада ЖӨБдүн деңгээлинде жергиликтүү өз алдынча башкаруунун жаштар менен иш алып баруусунда айрым жаңы аспаптар даяр болду. Алар Кыргызстандын төмөнкүдөй муниципалитеттер тобунда иш жүзүндө колдонула баштады:

- Ош, Жалал-Абад, Ноокат, Кара-Суу, Кызыл-Кыя шаарлары;
- Ош облусундагы Гүлистан айылдык аймагы (мындан ары – АА) жана Алля-Анаров АА;
- Жалал-Абад облусунун Сузак, Курманбек, Кызыл-Туу, Багыш, Ырыс, Таш-Булак АА;
- Чүй облусунун Кочкорбаев, Юрьевка, Люксембург, Узун-Кыр, Ново-Покровка АА;
- Ысык-Көл облусунун Сары-Булак АА, Нарын облусунун Үгүт АА жана Талас облусунун Кара-Буура АА.

Долбоордун алкагында ЖӨБ органдарынын кызматкерлери жана жетекчилери, жергиликтүү жамааттардын жаш мүчөлөрү (балдар жана жаштар) өспүрүмдөр менен жаштардын өзгөчөлүү муктаждыктары, көбүнчө жергиликтүү кызмат көрсөтүүлөргө жеткиликтүүлүк жаатындагы муктаждыктары тууралуу билимин жакшыртууга мүмкүнчүлүк алышты. Алар жергиликтүү өнүктүрүү саясатын өспүрүмдөр менен жаштардын кызыкчылыктарын эсепке алып пландоо жана ишке ашыруу көндүмдөрүнө, усулдарына үйрөнүштү. Долбоорду пилоттук негизде киргизүүнүн натыйжасында балдар менен жаштардын муктаждыктарына, керектөөлөрүнө жана укуктарына жооп берген, иштеп кете алган өнүктүрүү пландары пайда болду.

Балдарда жана жаштарда муктаждыктарды жана керектөөлөрдү баалоого, кырдаалга анализ жасоого, жергиликтүү стратегияларды ишке ашыруу пландарын, бюджетти түзүүгө, жыйынтыктарына мониторинг жүргүзүүгө катышуу мүмкүнчүлүгү пайда болду. Мектеп парламенттери, жаштар топтору өңдүү формалдуу жана

¹ Долбоор DFID (Британиянын Эл аралык өнүктүрүү министрлиги) менен БУУнун Тынчтыкты куруу фондунун финансылык колдоосу алдында, БУУнун Балдар фонду (ЮНИСЕФ) менен биргеликте ишке ашырылып жатат.